

VESTIGIA III.

ITALIANISTA TANULMÁNYOK
A MAGYAR HUMANIZMUS
ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ
IDEJÉRŐL

Szerkesztette

DOMOKOS GYÖRGY
W. SOMOGYI JUDIT
SZOVÁK MÁRTON

VESTIGIA KUTATÓCSOPORT · PILISCSABA

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

Készült az OTKA K 128797. számú,
„Vestigia II. XIV–XVI századi magyar történelmi és irodalmi források Olaszország
levéltáraiban és könyvtáraiban” című kutatási projekt támogatásával.
A kötet szerkesztési, lektorálási munkáját támogatta
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Központi Alapja, a KAP19-14027-1.8-BTK sz.
„Vestigia III. tanulmánykötet” címen elnyert pályázat révén.

A könyv megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

A borító

Giacomo Franco Győr 1594. évi ostromáról készült
metszetének felhasználásával készült,
a Modenai Állami Levéltár, Mappario Estense Militare, n.126 példánya alapján,
a levéltár igazgatójának 2126. számú (2020. szeptember 4.) engedélyével

© Szerzők és szerkesztők, 2020

ISBN 978-963-456-072-2

Felelős kiadó a Balassi Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő Gilicze Ágnes

A borítót tervezte Weiszer Márk

Tördelte Hollós János

A nyomdai munkálatokat az OOK Press Kft. végezte

Felelős vezető Szathmáry Attila

Tartalom

Előszó	7
Rövidítésjegyzék	11
BAGI ZOLTÁN PÉTER I. Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem 1595. évi hadjárata a Magyar Királyságban a Fuggerzeitung alapján	15
BAGI ZOLTÁN PÉTER – DOMOKOS GYÖRGY Nicolino Candido beszámolója Tata és Gesztes 1598-as ostromáról	26
KIRÁLY BÁLINT Bakóc Tamás Estei Hippolithoz írt levelei	47
KRISTÓF ILONA „Nostro protectore e benefactore singulare” Bakóc Tamás és Estei Hippolit kapcsolata (1496–1520)	66
KRISTON DOROTTYA ANNA Újabb források Mátyás király halálhírének történetében	83
KUFFART HAJNALKA Az esztergomi érsekség pénzügyei és személyi állománya Estei Hippolit érkezése előtt	96
MÁTYUS NORBERT Niccolò Sadoletto követjárása Magyarországon (1482–1483)	150
ARMANDO NUZZO A korai humanizmus és Magyarország: Coluccio Salutati, Ozorai Pipo és a <i>famosi cives</i>	164
SZALAI BÉLA Győrre vonatkozó rajzok és metszetek a Modenai Állami Levéltárban	183

NICOLINO CANDIDO BESZÁMOLÓJA TATA ÉS GESZTES 1598-AS OSTROMÁRÓL

A Vestigia Kutatócsoport első mantovai kutatóútján figyeltünk fel egy rövid le-
velre, amelyet szerzője, Nicolino Candido egy, a tatai vár ostromára vonatkozó
kézi vázlattal is kiegészített. Ezt a dokumentumot mutatjuk be az alábbiakban,
kiegészítve azokkal az információkkal, amelyek a bécsi levéltárakból ismerhetők
meg a hadjáratról, a szerző személyéről, illetve a körülményekről.

A tizenöt éves háború időszakában az 1598. észtendő jelentős győzelmeket
hozott a keresztény fegyvereknek. Igaz, a fő stratégiai célt, Budát nem sikerült
visszafoglalniuk (az ostrom október 3-tól november 2-ig tartott), ám az Adolf von
Schwarzenberg vezette hadak egy rajtaütéssel március 29-én elfoglalták a Bécs vé-
delme szempontjából kiemelkedő jelentőségű Győrt, majd július 31-e és augusztus
12-e között több kisebb végházat foglaltak vissza a Vértesben és a Bakonyban.¹ Ez
utóbbi eseményeinek német és magyar forrásai már nem ismeretlenek a magyar
történetírás számára.² Nicolino (vagy Niccolò) Candido 1598. augusztus 3-án
a Gesztes alatti táborból kelt és I. Vincenzo Gonzagának küldött olasz nyelvű
levele a témával kapcsolatos eddigi ismereteinket tovább színesítheti, bővítheti.
Még mielőtt azonban rátérnénk az irat bemutatására és elemzésére, két rövid
kitérőt szükséges tennünk. Egyrészt a különböző katonai tisztségek használatá-
hoz egy terminológiai magyarázatot kell adnunk, másrészt a rendelkezésünkre
álló források alapján érdemes röviden kitérni Nicolino Candido szolgálatára és
karrierjére a Habsburg Birodalom haderejében.

Obrist, Hauptmann, kapitány, Colonel és a többiek

A középkori, illetve kora újkori magyar történelemmel foglalkozó kutatók szá-
mára komoly problémát jelent a különböző tisztségnevek magyarra fordítása.
Gyakran nehéz olyan kifejezést találni, amely fedi az adott szó eredeti tartalmát,

* A szerző Domokos György italianista, a Vestigia Kutatócsoport vezetője, és nem azonos a
cikkből idézett Domokos György hadtörténésszel.

¹ TóTH 2000: 281–292.

² BAGI 2016b: 275–288.

és nem idegen a magyar közbeszédtől. Mindenképpen hangsúlyoznunk kell, hogy
e korszakban a katonáskodók közti különbségtétel még nem a rangok szerinti
elkülönülést jelentette, hanem a tisztség egyértelműen csak a viselt, a hadako-
zásban betöltött funkcióra utalt. Ennek értelmében például az *Obrist* ezredesre
fordítása félreérthető, és egy későbbi időszak jelentéstartalmának visszaveti-
tése. Érdemes egy példával illusztrálni, hogy a későbbi korok történéseinek a
tipologizálás iránti olthatatlan vágya milyen anomáliát idézett elő. A magyar
történetírásban ugyanúgy főkapitányként szerepel a felső-magyarországi és a
győri végvidéki parancsnok is, holott német elnevezésük különbözik egymástól.
Az előbbit *Generalobrist in Oberungarn*, míg utóbbit *Obrist in Raab*nak nevezték
a német nyelvű iratokban.³ Míg a győri *Obrist* parancsoksága nem terjedt ki a
rendi hadakra, és közvetlenül Bécsből irányították, addig a felső-magyarországi
hadügyek vezetésével megbízott személy esetében az állandó háborúskodás miatt
nem választhatták szét a felső-magyarországi tizenhárom vármegye királyi és
idegen seregeinek az irányítását. A vezetésükre kinevezett *Generalobristok*, akik
székhelyüket Kassán állították fel, a magyar megfogalmazás szerint a „király
képei”, azaz olyan személyek voltak, akik Felső-Magyarországon az uralkodó
bizonyos katonai funkcióit/jogköreit átvették. Elsőként 1559 májusában Miksa
főherceg Thelekessy Imrét bízta meg ennek a tisztségnek a betöltésével. Mindez
azt is jelentette, hogy a dunán-inneni kerületi főkapitány hatásköre nem terjedt
ki a Gömör vármegyétől keletre lévő területek katonaságára. A *Generalobristok*
alárendeltségébe tartozott további három *Obrist*, a stratégiai fontosságú egri,
szendrői és szatmári. Utóbbi regimentjének a katonáit további három erősségbe
(Kálló, Ecsed és Kisvárd) rendelték ki. Ezenkívül ő irányította Szabolcs, Szat-
már, Ugocsa és részben Bereg vármegyék hadügyét. Az itteni hadak hatékonyabb
finanszírozása végett 1567-ben Lazarus von Schwendi kezdeményezésére Kassán
felállították a Szepesi Kamarát.⁴ Mindebből világos, hogy a két német kifejezést
ugyanazon szóval lefordítani komoly tévedés. Hogy tovább növeljük a terminoló-
giai bizonytalanságot, megemlítjük, hogy a tizenöt éves háborúban időszakosan
(három vagy hat hónapra, egy hadjárat idejére) felfogadott *Obristokra* pedig az
ezredes fordítást alkalmazta a magyar történetírás. Ezek szerint az *Obrist* egyszer
főkapitány, egyszer pedig ezredes.

Ha megpróbáljuk a szó valódi jelentéstartalmát megtalálni, akkor kiküszöböl-
hetővé válnak ezek a zavaró tényezők. Maga az *Obrist* kifejezés eredeti jelentése
is arra utal, hogy a legfelsőbb, a legmagasabb beosztású személy, hiszen a német

³ PÁLFFY 1997: 272, 276.

⁴ PÁLFFY 1996: 198.

ober, azaz felső jelentésű melléknév felsőfoka. Nem lepődhetünk meg azon, hogy egyrészt ennek megfelelően az *Obrist* német szó igen átfogó jelentéstartalommal, a tisztség viselője pedig sokkal szerteágazóbb jog- és feladatkörrel bírt a korszakban, mint a mai ezredek. A katonaság kiállításával megbízott személy ugyanis a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be. Már az egyesség szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget a hadivállalkozónak fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjeinek szétosztani. Emellett az *Obrist* – a gyalogság esetében – az egységen belül a legfőbb törvénykezési jogot is a kezében tartotta.⁵ Másrészt jelentéstartalmát tovább bővítette, hogy az 1505. évi kölni birodalmi gyűlésen I. Miksa császár – tekintve a birodalomra nehezede egyre növekvő mértékű külpolitikai terheket – elérte, hogy a sváb szövetség mintáját követve tíz birodalmi kerület felállítását hagyják jóvá a rendek. A bizonyíthatóan már 1512-ben létező kerületek élén egy-egy *Obrist* állt, akiknek feladata nem csupán az adott adminisztrációs egység külső támadással szembeni védelmének megszervezése és irányítása volt, hanem kötelességeik közé tartozott a belső rend és béke fenntartása, valamint a kamarai bíróság ítéleteinek kihirdetése. Részt vállaltak a birodalom belső kormányzatában mind politikai, mind katonai, mind pedig jogi téren.⁶ Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a korszakban ne fordították volna le a szót. Istvánffy Miklós történeti művének 17. századi Tállyai Pál-féle fordításában ugyanis a következőket olvashatjuk az 1601. évi hadjáratban szolgált három *Obrist*tal kapcsolatban: „az gyalogságot Roswurm igazgatná, Prayner, Althan s Hoffkirchy kapitányokkal, s azoknak nyomokba Gaispergius az ő regiment seregével menne.”⁷ A kapitány fordítással is a magam részéről óvatosan bánnék, hiszen ezt a kifejezést a korban, mint látni fogjuk, egy másik tisztségmegnevezés szinonimájaként használták.

De térjünk még vissza a magyar Livius művében olvasottakhoz. Tállyai ugyanis, mint látjuk, a regiment szót nem fordította le ezredre, és ez nem is véletlen. Érdemes megvizsgálni ezt a szervezeti egységet. Amennyiben a hadúr úgy döntött, hogy több zászló (*Fähnlein*) gyalogost is felfogad, úgy azokat regimentbe szervezték. A szót a magyar történetírás tévesen a Dugonics András által a 18. század végén alkotott és az *Etelka* című művében először 1788-ban megjelent

⁵ REDLICH 1964: 41, 55–57; HEISCHMANN 1925: 37–38; WAIDMAYR 2003: 32–35; MÖLLER 1976: 115–118; FRAUENHOLZ 1937: 41; BAUMANN 1994: 92; BLAU 1985: 40.

⁶ CONRAD 1974: 7–11; SCHULZE 1978: 192; WIESFLECKER 1991: 277; HARTMANN 1997: 38–41; ENDRES 2003: 6; BAGI 2008: 247.

⁷ ISTVÁNFY 2009: 383.

ezred szóval fordítja le.⁸ A regiment kifejezésnek a 16–17. századi jelentése azonban egészen más volt. Azon ugyanis az egy rend vagy rendtartás alá tartozó, egy szervezetben lévő katonák összességét értették. Az 16. század első felében még a felfogadó akaratától és szándékától függött, mennyi zászló alkotott egy regimentet. Jó példa erre, amikor az 1542-ben kiállított negyvenzer gyalogost összesen két regimentbe szervezték, amelyek egyenként negyven *Fähnlein*ből álltak, vezetésükkel pedig egy-egy *Obrist*ot bíztak meg. A 16. század második felére azonban már állandósult, hogy egy regimentet csupán tíz-tíz zászló alkotott.⁹

A legfelsőbb szint bemutatását követően egy szinttel alacsonyabb szervezeti egységet is érdemes a vizsgálódás tárgyává tenni. Egy-egy *Fähnlein* vagy zászló élén az úgynevezett *Hauptmann* állt. Ez a szó, hasonlóan az *Obrist*hoz szintén igen átfogó jelentéstartalommal bírt a korszakban. A *Hauptmann* feladata nem csupán katonai, hanem más adminisztratív ügyekre is kiterjedt, amelyek elvégzéséhez külön stábja, *prima planája* volt.¹⁰ Ennek megfelelően mind a gyalogság, mind a lovasság esetében főember, a zászló vezetője, valamint parancsnok értelemben egyaránt használták a tisztségnevet. A nyugat-európai hadseregben létezett szinonimája mind a *Fähnlein*, mind a *Hauptmann* szavaknak. A felfogadott vallón, francia és lotaringiai katonaság esetében kompánia (*Compagnie*)¹¹ vagy kornéta (*squadrigelie* vagy *cornette*),¹² valamint a kapitány (*Capitan*) szavakkal találkozhatunk.¹³ Utóbbi tisztségnevet ismerte és használta a magyar nyelv is a 16. században, igaz, ekkor még felváltva a hadnagy kifejezéssel.¹⁴ Mindezeket is figyelembe véve úgy véljük, hogy nagyon zavaró volna a Tállyai-féle fordítás alapján az *Obristra* alkalmazni a kapitány szót, noha a mindenkori *Obrist* egy személyben az első zászló vagy kompánia *Hauptmannja* vagy kapitánya is volt.¹⁵

Mindenképpen szót kell ejtenünk még egy tisztségnévről, mivel a Candido-level végén található felsorolásban ott szerepel Johann Baptista Pezzen neve is, aki ezeröttszáz német gyalogot vezényelt. Bár a levélíró nem nevezi meg tisztségét, ám tudjuk, hogy ekkoriban Pezzen úgynevezett *Oberhauptmann*ként szolgált. Mit is takar a fogalom? Az *Obrist*hoz vagy a *Hauptmann*hoz képest ezt a kifejezést már tényleg lehetetlen vállalkozás volna lefordítani, csupán körülírni lehet jelentés-

⁸ SZILY 1902: 84.

⁹ TRAUT 1892: 39.

¹⁰ BAGI 2011: 145–147.

¹¹ ÖStA KA Best. 515/1596.

¹² ÖStA KA Best. 516/1596.

¹³ ÖStA KA AFA 1600/11/1.

¹⁴ SZATLÓCZKI 2016: 6–7.

¹⁵ REDLICH 1964: 55.

tartalmát. Jelen ismereteink szerint úgy tűnik, hogy a már a 16. század elején ismert szó egyfajta köztes állapotot, egy lépcsőfokot jelentett a *Hauptmannok* és az *Obristok* között. Az is megállapítható, hogy ezt a tisztséget kettő, három, négy vagy öt zászló felfogásával és vezetésével megbízott személyek kapták. Pezzen esetében tudjuk, hogy ez öt zászló gyalogot jelentett.¹⁶

Candido levelében olvashatjuk a *colonel* kifejezést, amelyet az *Obrist*hoz hasonlóan szintén csábító volna ezredesre fordítani, ám ez – hasonlóan az eddigiekhez – nem tartható jó megoldásnak. Sajnos a tisztség viselőjének feladatairól és kötelességeiről egyelőre bántóan kevés forrással rendelkezünk. Eddigi ismereteink alapján azt feltételezhetjük, hogy a szó eredete valószínűleg az olasz *colonna*, azaz oszlop szóra vezethető vissza, amely katonai értelemben egy oszlophoz hasonló hadrendet jelentett, és már a 15. században ismert volt.¹⁷ Emellett tudjuk, hogy az *Obrist*hoz hasonlóan a *colonel* is többkompániányi katonaság felett parancsnokolt, és az egyiknek személyesen volt a kapitánya. Candido a két tisztséget egymás szinonimáinak tekintette, egyenlőségjelet tett közük, ám azt a további kutatásoknak kell kiderítenie, hogy ez a részéről sztereotípiája volt-e vagy sem, mint ahogyan ez a német nyelvű iratokban a magyar lovas és a huszár között gyakran előfordult. Mindenképpen meg kell azonban említenünk, hogy Európa másik hadszínterén, Németalföldön szintén feltűnt a *colonel* szó, illetve annak spanyol változata, a *coronel*. A spanyol hadvezetés a kifejezést a regiment (*regimiento*) szóval együtt következetesen a német, vallón, francia és németalföldi katonasággal kapcsolatban használta, megkülönböztetésül a spanyol és itáliai *tercióktól*.¹⁸ Mindez azonban azt is jelenti, hogy az *Obrist*hoz hasonlóan a *colonel*nek sem létezett magyar megfelelője a korban, így lefordítása a ma használt szóval komoly terminológiai zavart okozna.

Candido karrierje a Habsburg Birodalom haderejében a 16–17. század fordulóján

Candido életpályájáról meglehetősen sporadikus adatokkal rendelkezünk. Nem csupán származására és neveltetésére borul a múlt homálya, hanem arra is, hogyan és mikor került a Magyar Királyságba és állt II. Rudolf szolgálatába. Egyelőre azt tudjuk biztosan, hogy már az 1597. esztendő megelőzően az uralkodó zsoldján volt. Lehet, hogy 1596-ban állt a Habsburg Birodalom szolgálatába, de az sem elképzelhetetlen, hogy I. Vincenzo Gonzaga 1595. évi hadjárata alkalmával ér-

¹⁶ ÖStA KA Best. 524/1597; lásd még: ÖStA KA Best. 486/1594; ÖStA KA AFA 1603/5/1.
¹⁷ Russo 2018: 170.

¹⁸ DE MESA GALLEGO 2009: 185–186.

kezett először a Magyar Királyságba, hasonlóan, mint Germanico Savorgnano. Ugyanúgy, mint nevesebb és ismertebb kortársát a császár őt is felfogadta. Ez utóbbi feltételezést valószínűsíti levelének közvetlen hangneme. Első mondatából kiderül, hogy rendszeresen írt a hercegnek:

Jöllehet az elmúlt napokban nem írtam Méltóságos Uramnak, ennek csak az az oka, hogy nem történt semmi sürgető.

Másrészt a levél végén személyes kérésével hozakodik elő egy bizonyos Violante grófnőnek kölcsönadott 120 dukátjával kapcsolatban:

Violante grófné tartozott nekem százhusz dukáttal fivére, Batista gróf bourgogne-i ügyeiből kifolyólag, s azt állította, szívesen megadja majd nekem ezt a pénzt, ám most írja nekem Hieronimo Lodrena, hogy a mondott grófnő meghalt, és mindenét Méltóságos Uramra hagyta. Ha ez így igaz, annak nagyon örülök Méltóságos Uram miatt, hogy gyönyörű javakkal gazdagodik – ami engem illet, bízom Méltóságos Uram kegyelmes voltában.

Az említett 1597. január 9-i felterjesztésében Candido azzal a kéréssel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy fizetésének hátralékát fizessék ki számára. A hadügyeket irányító kormányzerv azonban igen korlátozott pénzügyi lehetőséggel rendelkezett.¹⁹ A zsoldot ugyanis az Udvari Haditanács rendelkezésére az Udvari Kamara utalványozta. A katonaság zsoldjának tényleges kifizetéséért azonban az 1550-es években kialakult hadi fizetőmesteri (*Kriegszahlmeister*) hivatal tartozott felelősséggel. Felső-Magyarország, azaz a pénzügyileg a Szepesi Kamara által igazgatott észak-keleti országrész tizenhárom vármegye végvidéki költségeinek finanszírozására 1566-ban életre hívták a felső-magyarországi hadi fizetőmesteri tisztséget (*Kriegszahlmeister in Oberungarn*). Rövid időszakokra, egyebek mellett 1601 és 1604 között, tevékenykedett az erdélyi hadi fizetőmesteri (*Kriegszahlmeister in Siebenbürgen*) hivatal is. A megbízott személyeknek szoros kapcsolatot kellett tartaniuk munkájuk során az Udvari Haditanáccsal, az Udvari Kamarával, valamint az utóbbi alá rendelt országos és tartományi kamarákkal.

Mindezek mellett külön fizetőmestereket neveztek ki az erődítések (*Bauzahlmeister*), a tüzérségi eszközök (*Zeugzahlmeister*), valamint a dunai flottilla (*Zahlmeister bei der Armada*) költségeinek finanszírozására.²⁰

¹⁹ PÁLFFY 1996: 189.

²⁰ RAUSCHER 2004: 183–184; KENYERES 2007: 88–90, 111–120; KENYERES 2008: 221–238.

De térjünk vissza Candido esetére! A talján hadmérnök ügyét az Udvari Haditanácsból delegálták a kamara tanácsosaihoz. A protokollumbejegyzés egy, a korban igen jellemző felfogadási módra világít rá. A leírásból ugyanis kiderül, hogy Candidónak 1596. november végéig, azaz addig, amíg a hadjárat hivatalosan tartott, 60 forint havi zsoldot kellett volna kapnia. A hadműveletek lezárását követően is szolgálatban maradt, ám erre az időszakra csak csökkentett hópénz járt a számára. Candido esetében ez 30 forintra rúgott. Az Udvari Haditanács ilyen módon biztosította, hogy a következőkben is a szolgálatában maradjon a felfogadott személy. A korban ezt várópénznek (*Wartgeld*) nevezték.²¹

A Candidóval kapcsolatos protokollumbejegyzések (akár kérelemről, akár utasításról volt szó) döntő többsége a továbbiakban is elmaradt zsoldjai kiegyenlítésével foglalkozott. Ügye támogatásához nem kisebb és befolyásosabb katonát, mint Schwarzenberget nyerte meg magának, aki feltételezhetően meg volt elégedve tudásával, szakértelmével és rátermettségével. Ennek megfelelően fontos feladatokkal bízta meg őt. Azt nem tudjuk, hogy Győr visszafoglalásában személyesen részt vett volna Candido, ám amikor 1598. március 31-i dátummal újra az Udvari Haditanácshoz fordult zsoldhátraléka kifizetése ügyében, a haditanácsosok azt írták az Udvari Kamarának, hogy Schwarzenberg megbízásának értelmében Komáromba kell szállítania a szükséges hadszereket a hadműveletek folytatásához. Ezért kérték a kamarától kifizetését, hogy útját Bécsből tovább folytathassa a kijelölt cél felé.²²

Schwarzenberg és az Udvari Haditanács az új, nyári hadjáratban már biztosan számolt Candido részvételével. A haditanácsosok július 9-én utasították Hieronymus (Jérôme) de La Marche-t, Cesare Gallót és Candidót, hogy álljanak készen a további hadakozásra.²³ Két nappal később, július 11-én az Udvari Haditanács azzal fordult az Udvari Kamarához, hogy még a hadműveletek megindítása előtt rendezzék a három hadmérnök felé a tartozásokat.²⁴ Schwarzenberg újra belekeveredett Candido zsoldhátralék-rendezésének az ügyébe. Ő maga küldte meg a hadmérnök folyamodványát, kérve, hogy a haditanácsosok az Udvari Kamaránál járjanak közben a kifizetéséért, mivel nagy szükség van a munkájára az eljövendő hadjáratban.²⁵ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy Candido levelében nem túlzott, amikor a saját szerepéről írt Tata ostromában.

²¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198, fol. 393v.

²² ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 200, fol. 517r.

²³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201, fol. 362r, no. 56.

²⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201, fol. 48r, no. 82.

²⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 200, fol. 595r-v.

Azt, hogy a tüzérségnél szolgált, egy következő évi protokollumbejegyzés is megerősíti. Az 1598. augusztusi hadjárat során a *General Obrist-Zeugmeister*²⁶ posztot ideiglenesen betöltő, burgundiai származású Johann (Hans) von Molart²⁷ 1599. január 8-i beadványából tudjuk, hogy Candidót július 26-tól alkalmazták itt egy bizonyos Alexandro Colombóval és Pietro Dirrinóval. Zsoldjukat azonban újfent nem fizették ki. Az Udvari Haditanács ekkor a *Zeugzahlmeister*nek parancsolta meg, hogy a három személlyel az augusztus hónapot tisztázza.²⁸

Candido ekkorra már nagy elhatározásra jutott. Schwarzenberg 1599. január 16-i jelentéséből kiderül, hogy a hadmérnök kérte elbocsátását a szolgálatból és elszámolását. A protokollumbejegyzés szerint a kancellárián már át is vehette úti okmányait, csupán az Udvari Kamarával kellett zsoldhátralékáról megegyezni.²⁹ Ezért három nappal később az Udvari Haditanács arra figyelmeztette a Kamarát, hogy még a hónap végéig történjen meg a kifizetés.³⁰ Több mint valószínű, hogy sem az elutazására, sem a követelése kiengesztelésére nem került sor, hiszen az 1599-re *General Obrist-Zeugmeister*re kinevezett Karl Ludwig Graf von Sulznak küldött parancsban rendelkeztek a hadmérnök eltartásáról is.³¹ Candido pedig 1600. március 31-én újra hátralékának tisztázását kérte a haditanácsosoktól.³² A hadmérnök munkájához azonban Schwarzenberg ragaszkodott, így az Udvari Expedíció május 18-i levelében kérte, hogy őt, Marche-t, Andreas Stubenvollt és Pietro Corsót küldjék a hadjárat előkészítéséhez Győrbe. Mátyás főherceg rendelkezése alapján az Udvari Kamarának még egyhavi zsoldot is ki kellett fizetnie nekik.³³

Az bizonyos, hogy az 1600. esztendőben ott találjuk Candidót a keresztény hadsereg stábjában a hadmérnökök között.³⁴ Az Udvari Haditanács július 4-én emlékeztette a Kamarát, hogy július 1-től felfogadta a hadjáratban történő szolgálatra havi 100 forintért.³⁵ Candido tehát végigharcolhatta a sikertelen kanizsai hadjáratot.³⁶

²⁶ BAGI 2011: 82–92.

²⁷ ÖStA KA Best. 601/1598; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201, fol. 369r, no. 195.

²⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 202, fol. 436v.

²⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 202, fol. 443r-v.

³⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203, fol. 49r, no. 66.

³¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203, fol. 201r, no. 153.

³² ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 204, fol. 445r.

³³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 204, foll. 466v–467r.

³⁴ ÖStA KA AFA 1600/8/1.

³⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 205, fol. 57r, no. 10.

³⁶ TÓTH 2000: 317–322.

Szolgálataira a haditanácsosok és az uralkodó a továbbiakban is igényt tartott. A hadmérnök 1601. február 2-án azt kérte az Udvari Haditanácstól, hogy immáron ne csupán a hadjárat idejére, hanem a holtidőszakra is 100 forintot fizessenek a részére, és az elszámolás 1600. december 1-jével kezdődjön.³⁷ A haditanácsosok másnap emlékeztették az Udvari Kamarát arra, hogy Candido feltételeit elfogadták.³⁸

A zsoldkifizetés azonban ez alkalommal sem működött gördülékenyen. Candido június 16-án azzal a kéréssel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy vagy fizessék ki elmaradt bérét, vagy engedjék el a szolgálatból. A haditanácsosok a Kamarától ezért azt kérték, hogy legalább 200 forintot fizessenek ki a részére, hogy megtartsák a talját az uralkodó szolgálatában.³⁹

Candido szolgálatban maradt, és a következő év január 24-én engedélyt kért arra, hogy hazautazhasson. Mátyás főherceg kérésének eleget is tett, kikötve, hogy legkésőbb három hónapon belül jelentkezzen újra szolgálatra.⁴⁰ Ez meg is történt, hiszen 1602. július 8-án már az új havi zsoldjáról alkudozott az Udvari Haditanácscsal. Úgy tűnik, eredetileg 150 forintot kívántak a számára juttatni havonként a hadjárat idejére, ám ő további 50 forintot kért, amelyet meg is kapott. A zsoldot pedig a *Zeugzahlmeister* hivatalából kellett folyósítani.⁴¹

A keresztény sereg 1602-ben ugyan elfoglalta Pestet, de Budával már nem boldogult. A Duna bal partján elterülő város védelmének a megerősítését Candidóra és egy bizonyos Andreoni da Pinila kapitányra bízta. Amíg a munka tartott, mindketten a rendes hadjárat zsoldot kellett hogy kapják.⁴² A hadmérnök azonban 1603 decemberében újra az elmaradt fizetése miatt fordult a haditanácsosokhoz.⁴³

Az Udvari Haditanács azonban a továbbiakban sem akart lemondani róla, ezért tanácsosai 1604. február 5-én közbenjártak az uralkodónál Candido érdekében.⁴⁴ A prágai Udvari Kamara 1604. május 26-án II. Rudolf parancsára utasította a bécsit, hogy Candido 1000 tallér honoráriumot kapjon.⁴⁵ Bécsből a következő hónap 30-án Prágába emlékeztetőt küldtek, hogy a jutalom felett még

³⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206, fol. 446v, no. 9.

³⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207, fol. 58r, no. 13.

³⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206, fol. 529r.

⁴⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208, fol. 536r.

⁴¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208, foll. 661v–662r.

⁴² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 209, fol. 62r, no. 48; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208, foll. 661v–662r.

⁴³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208, foll. 661v–662r.

⁴⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212, fol. 3r, no. 5.

⁴⁵ <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1604-05-26-15808.xml> Letöltve: 2019. 03. 02.

az *Obrist Feldingenieur* tisztséget és az ezzel járó fizetést is adják meg a részére,⁴⁶ erre azonban nem került sor. Prágából utasították ugyan a bécsi Udvari Kamarát 1604. augusztus 14-én, hogy Candido építómesternek (*Baumesiter*) az 1000 tallér mellé még további ötszázat utaljanak ki részletekben a Karl Werdemann által folyósított 4000 forintnyi kölcsönből,⁴⁷ fizetését pedig szeptember 5-én újra felemelték, az eddigi hadjáratonkénti 200 forintról 250-re.⁴⁸ A hadmérnök azonban továbbra is kapitányi tisztséget viselt, mint ahogyan november 28-i beadványából kiderül. Ekkor Candido ismét elmaradt fizetése miatt fordult az Udvari Haditanácshoz. A haditanácsosok pedig újra átutalták az ügyet az Udvari Kamarához megjegyezve, hogy egyhavi zsoldot adjanak át neki, mivel Pozsony megerősítésében fontos szerepet játszott.⁴⁹

A következő, 1605. esztendőben is megmaradt kapitánynak. Tisztsége nem változott, ám fizetését ismét felemelték: hadjárat idejére 360 forintot kellett kapnia, míg a holtidőszakban csak 200-at.⁵⁰ A következő év március 18-án azonban bejelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy elhagyja a szolgálatot, és kéri kifizetését. Elhatározása immáron végleges volt.⁵¹ A bécsi Udvari Kamarától Prágába 1606. április 8-án érkezett írásból azonban kiderül, hogy még nem történt meg Candido kifizetése.⁵² Ekkor már nem volt szükség további szolgálataira, hiszen a Habsburg Birodalom hamarosan békét kötött, először Bocskai Istvánnal (bécsi toroki béke: 1606. június 23.), majd ezt követően az Oszmán Birodalommal is (zsitvatoroki béke: 1606. november 11.).

Személyére vonatkozóan további elszórt adatokkal rendelkezünk. Lepold Antal említ egy gyűjteményében lévő, 1596 utánra datálható Esztergom-látképet (ő 1690-es dátumot említ), amelyen Nicolino Candido neve szerepel, és feltételezi, hogy a vár tervezett, de meg nem valósult átalakítása az ő nevéhez fűződött.⁵³ Talán azonos lehet a Karlsruheban őrzött 1604-es tervvel, amely bizonyosan az ő munkája.⁵⁴ Dolgozott Basta tábornok mellett a Bocskai-felkelés ellen küldött

⁴⁶ <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1604-06-30-15562.xml> Letöltve: 2019. 03. 02.

⁴⁷ <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1604-08-14-15861.xml> Letöltve: 2019. 03. 02.

⁴⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212, fol. 71r, no. 45.

⁴⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 211, fol. 636v.

⁵⁰ <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1605-10-03-16033.xml> Letöltve: 2019. 03. 02;

<http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1605-10-04-16189.xml> Letöltve: 2019. 03. 02.

⁵¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 215/1, fol. 41r.

⁵² <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1606-04-08-16255.xml> Letöltve: 2019. 03. 02.

⁵³ LEPOLD 1944: 54.

⁵⁴ KISARI BALLA 2000: 158; idézi: MOLNÁR 2018: 192.

seregnél, viszont az 1620-as években már Velence szolgálatában találjuk⁵⁵ Gradisca erődjének tervezőjét. Az utolsó hír az 1640-es évek elejéről származik, ekkor készített ugyanis jelentést a Velencei Köztársaság számára a dalmát városok, köztük Szebenikó, Trau és Novigrad erődítéseiről.⁵⁶

Candido a hadjáratban részt vett seregről

A hadmérnök levelének második felében felsorolja, hogy milyen és mekkora létszámú katonaság állt Schwarzenberg rendelkezésére a hadművelet megindításának kezdetén.

	A tábor összetétele
Conte de Salt	4000 gyalogos
Ros Turm	4000 bajor gyalogos
Gallo	3000 fő osztrák gyalogos
Mer Sperg	4000 sváb gyalogos, akik az ostromot indították
Pechen	1500 fő tiroli gyalogos
Palfi	1000 hajdú
Vallonok	800 fő
Franciák	400 fő
Lovasság	
Pálffy	1500 magyar
Nádasdi	600 magyar
Colenich	1000 osztrák
Vallonok, Strassoldo	800 fő

4 nap múlva érkezik 6000 vallon és 2000 gyalogos
rác lovasság, 2000 fő, 10 nap múlva
magyar lovasság, 3000 fő, 2 nap múlva
ezeket a hadnépeket várjuk

⁵⁵ MOISESSO 1623: 67.

⁵⁶ DE BENVENUTI 1936: 17–20; idézi: KNEZ 2009: 117.

Még az előző évi hadjárat után a Magyar Királyságban vonultak teli szállásukra a megmaradt katonák Hans Reinhard von Schönberg vallon és Georges Bayer de Boppard francia–lotaringiai gyalogregimentjéből,⁵⁷ valamint a szintén vallon–francia–lotaringiai lovasságból, akik fölött Germanico Strassoldo parancsnokolt.⁵⁸ Ezek az egységek részt vettek már 1598 tavaszán a Győr elleni támadásban, valamint a fehérvári akcióban is. Az Udvari Haditanács ugyanakkor a két gyalogregimentet újra teljes létszámra kívánta feltölteni, így Boppard és Schönberg ismét megbízást kapott vallon, illetve francia–lotaringiai gyalogok toborzására.⁵⁹ Július végén azonban összesen tízzászlónyi gyalogos áll rendelkezésre.⁶⁰ Ezzel szemben a lovasság egységeit nem akarták feltölteni újakkal. A megmaradt katonákat vonták össze kevesebb kompániába. Eddigi ismereteink szerint ezek létszáma összesen hétszáz fő volt, ám Candido levele szerint számuk száz lovassal több volt.⁶¹

A vallon–francia–lotaringiai katonaság mellett Johann Baptista Pezzen Oberhauptmann szintén 1597-ben felfogadott ötzászlónyi gyalogsága is a téli szállásra vonult, így a következő év nyarán is rendelkezésre állt. Korábban Eugen Heischmann művében azt olvashattuk, hogy az egységet a következő év tavaszán újra ezeröttszáz főre feltöltötték, és a felső-ausztriai rendek adójából kifizették.⁶² Candido leveléből azonban az derül ki, hogy a tiroli rendek által megszavazott török segíélyből finanszírozták a zsoldjukat.

Az Udvari Haditanács azonban új gyalogos és lovas egységek felállítását is elhatározta még 1598 tavaszán. Április 13-án és 16-án Karl Ludwig Graf zu Sulz, Hermann Christoph von Russworm és Johann Friedrich von Mörsburg kaptak megbízást egy-egy négyezer főt számláló német gyalogregiment felállítására.⁶³ Utóbbi, ahogyan Candido is megemlítette a levelében, a sváb kerületi rendek

⁵⁷ ÖStA KA Best. 521/1597, 576/1597, 577/1597; HEISCHMANN 1925: 247–248; KELENIK 1990: 94; SAHIN-TÖTH 2006: 246–247.

⁵⁸ ÖStA KA Best. 530/1597, 533/1597; Germanico Strassoldót, Carlo Formentint és Alfonso de Montecuccolit 1597. május 8-án kapitányi tisztségben kompániákba szervezve két-kétszáz főnyi vallon lovas lövész egység felállításával bízták meg. Boppard gyalogosai mellé ötszáz lovas felfogadására is megbízást kapott. Az öt kompánia kúrasszir és lovas lövész élére Jean de Pouillyt, Hugne urát nevezték ki kapitányi rangban. SAHIN-TÖTH 2006: 246–248. A téli szállásra vonulásról: ÖStA KA AFA 1590-12-2.

⁵⁹ ÖStA KA Best. 576/1598, 577/1598.

⁶⁰ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 131, fol. 110r; ORTELIIUS 1602: 152r.

⁶¹ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 131, fol. 110r; ORTELIIUS 1602: 152r.

⁶² ÖStA KA Best. 524/1597; HEISCHMANN 1925: 234–235.

⁶³ ÖStA KA Best. 574/1598, 575/1598; ÖNB Fugger Cod. 8971, fol. 238r.

adójából toborozták.⁶⁴ Ezek mellett az alsó-ausztriai rendek 1598 januárjában egy döntött tartományi gyűlésükön, hogy a harminc, húsz, tíz vagy öt ember után kiállítandó gyalogosok (*Aufgebot*) helyett háromezer főnyi gyalogság toborzásához, felszereléséhez és eltartásához szükséges adót szavaznak meg. A regiment must-ráját június 1-re ígérték, vezetésére pedig öt személyt javasoltak. Végül Mátyás főherceg választása Bernhard Leo Gallra esett közülük.⁶⁵

Egy Bécsből július 19-i dátummal a Fuggereknek megküldött jelentés szerint Mörsburg, Russworm, Sulz és Gall regimentje megérkezett a hadszíntérre. Azt is feltételezte a levél írója, hogy a következő napon (20-án) Komáromban egyesülnek a már ott gyülekező csapatokkal.⁶⁶ A levél erről így tanúsít:

Méltóságos Uramnak meg kell tudnia, hogy e hónap első napján Sfor di Burgo báró átkelt az egész sereggel a Dunán a komáromi szigetnél, hogy Tata alá vonuljon, s így is tett.

Az alsó-ausztriai tartományi gyűlés azonban nem csupán gyalogság felállítására szavazott meg adót az 1598. évi hadjáratához. A rendek a minden 100 rénes forint jövedelem után kiállítandó lovasság (*Gültpferd*) helyett ezer lovas lövész kiállítására hagytak jóvá segílyt. A lovasok vezetésére három személyt javasoltak, akik közül az udvar Kollonichot választotta ki.⁶⁷ Győrből június 12-én azt jelentették, hogy a lovasság fele (ötszáz fő) megérkezett Bécsből.⁶⁸

A német, osztrák, francia, lotaringiai és vallon gyalogság és lovasság mellett Pálffy Miklós vezetésével a végvidéki, kerületi és magánföldesúri katonaságból ezernégyszáz magyar lovas is csatlakozott a hadhoz.⁶⁹ Candido levele ezzel szemben Pálffy lovasságának a létszámát ezeröttszáz főben határozta meg, amelyhez további hatszáz csatlakozott Nádasdi Ferenc parancsnoksága alatt.

A magyar lovasság mellett magyar gyalogosok is részt vettek a hadjáratban. Ezek létszámát mindeztáig nem ismertük. Candido levelében arról számolt be, hogy Pálffy vezetésével még ezer hajdú is megjelent a komáromi táborban.

Kollonich lovasaival együtt érkezett meg Bécsből Győrbe a hadjáratához szükséges tüzérség is. A Fuggerzeitung értesülése szerint az Udvari Haditanács a

⁶⁴ MÜLLER 1901: 228–256.

⁶⁵ STANGLER 1972: 220–221.

⁶⁶ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8971, fol. 448r.

⁶⁷ STANGLER 1972: 220–221.

⁶⁸ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8971, fol. 352v.

⁶⁹ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 131, fol. 110r; ORTELIIUS 1602: 152r.

bécsi hadszertárból összesen harmincnyolc löveget és négy mozsarat küldött el a magyarországi hadszíntérre.⁷⁰

Candido I. Vincenzónak írt levele alapján tehát azt látjuk, hogy Komáromból július 30-án Schwarzenberg 18 700 főnyi gyalogossal, 3900 lovassal, valamint a hat kartányból,⁷¹ négy *Singerin*ből⁷² és hat falkonettből⁷³ álló tüzérséggel készen állt a hadjáratra.⁷⁴ A talján hadmérnök azt is tudni vélte, hogy hamarosan erősítés is érkezik a keresztény sereghez. Levelének tanúsága szerint négy napon belül újabb négyezer vallon megérkezésére számítottak, azaz Schönberg és Boppard toborzottjait várták. Emellett kétezer rác huszár és további háromezer magyar lovas érkezésével is számoltak.

Candido Tata és Gesztes visszafoglalásáról

Az eddig ismert német nyelvű egykorú források szerint a keresztény csapatok július 31-én délután 5 órakor a mintegy kétszázharminc fős őrség által védett Tata alá érkeztek, és ott letáboroztak. A vonulás ideje alatt nagy hőség volt, és vizet sem találtak útközben, ezért a katonák közül sokan a nehéz és vastag páncélzat, ruházat, valamint a súlyos felszerelés miatt meghaltak. Mihelyt a katonaság tábornokot vert, még aznap este néhány sáncosó elkezdte a megközelítő árkok ásását. Eközben Schwarzenberg és kísérete megszemlélte Tata védműveit. Egy előre kijelölt helyre harminchárom sáncosarat állítottak fel, és hozzáálltak egy ál tüzérségi állás kiépítéséhez, hogy a védők az ágyúikat oda irányítsák. Az éjszaka folyamán azonban Schwarzenberg a sáncosarakat onnan újra elvitette. Majd egy alkalmas és megfelelő helyen kiépített egy újabb ütegállást, amelybe hat kartányt és négy *Singerint* vontattak be. Augusztus 1-én napfelkeltekor minden rendelkezésre álló ágyúval elkezdtek a falak töretését, amelyet megállás nélkül, este 6 óráig folytattak, így a tatai védőknek nem volt idejük helyreállítani a rombolást. Amikor a rés rohamra alkalmassá vált, Mörsburg, mivel aznap az ő csapatait rendelték a sáncba, négy zászlójának támadást parancsolt, amelyet ő maga vezetett személyesen. Az első kísérlet azonban kudarcba fulladt, igaz, a német katonák csak kis veszteségeket szenvedtek. Az ostromlottak közül azonban

⁷⁰ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8971, fol. 352v.

⁷¹ A kartányokról I. DOLLECZEK 1887: 85; DOMOKOS 2003: 30–31.

⁷² A *Singerin* ágyút más néven feles – azaz 24 fontos – kartánynak nevezték. Meynert szerint a tizenkét fontos – tehát legkisebb – kartányt nevezték *Singerin*nek. MEYNERT 1854: 106; IVÁNYI 1927: 7–9; KALMÁR 1971: 170–171; DOMOKOS 2003: 31–32.

⁷³ A falkonetról I. IVÁNYI 1927: 11; DOMOKOS 2003: 36–40.

⁷⁴ Vö. még: ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 132, fol. 110r; ORTELIIUS 1602: 152r.

többen elestek, mivel sikerült az ostromlóknak egy ágyút a réshez vontatniuk, és onnan folyamatosan tüzeltek. A kirendelt gyalogság ekkor újra rohamra indult, és az útegen keresztül előrenyomult. Ez a támadás már sikerrel járt. A keresztény katonaság betört az erősségbe, és mindenkit, akit ott talált, legyilkolt. A bég és még néhányan a védők közül megpróbálták a bástyán leereszkedve elmenekülni, de lelőtték őket. Az ostromlottak közül száztizennyolcan beszorultak egy toronyba, ám egy kivételével mindenkit lekasaboltak. Ez utolsónak életét von Öttingen gróf *Hauptmann* mentette meg. Erről a rövid hadjáratról fennmaradt jelentés szerint a keresztények közül csak harminc vagy negyven ember veszett oda. Ezzel szemben a hadjárat egészéről készített iratban az szerepel, hogy Mörsburg katonái közül összesen nyolcvanvan estek el.⁷⁵

Candido levele, bár lényegében megegyezik az eddig ismert forrásokban leírtakkal, azokat színesíti, több helyütt kiegészíti, nem feledkezve meg saját szerepének kidomborításáról sem, ahogyan már említettük. Leírása szerint is még július 31-én éjjel a táborverést követően Schwarzenberg azt a megbízást adta neki, hogy gondoskodjon az erősség megvívásáról. Candido ennek megfelelően még az éjszaka során fel is állított egy üteget tíz ágyúval. Egy másik helyre pedig kettőt rakatott, valamint még két nagyobb ágyút. Másnap hajnalban el is kezdték lőni a védműveket. Az ágyúzás egész nap tartott, Candido szerint 22 óráig összesen ötszázhetven ágyúlövést adtak le ugyanazon az oldalon, amelyet az előző esztendőben az oszmán tüzérség is lőtt.⁷⁶ Leveléből kiderül, hogy akkora rést ütöttek a falakon, hogy már harminc ember átfért rajta. A sváb kerületek által felfogadott gyalogságnak a sáncokba rendelt három kompániáját (!) ekkor Mörsburg rohamra vezette. Rohamuk azonban négyszer is összeomlott a védők ellenállásán. Végül azonban sikerrel jártak: a védők elkezdtek visszavonulni a várba, a keresztények pedig üldözték őket, és lekasaboltak közülük száztizenhetet. Candido szerint az ostromlottak közül sokan a tóba ugrottak, de a várban is maradtak százhuszonnyolcan; az életben maradtakat a rákövetkező, augusztus 2-i reggelen vágták le mind egy szálig. A keresztények közül huszonnégyen haltak meg, és hatvanan sebesültek meg. Candido szavaival:

Még ugyanazon a napon tábor is vert itt, és még aznap éjjel azt a megbízást adta nekem, hogy gondoskodjam a vár megvívásáról. Még az éjsza-

⁷⁵ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 132, foll. 55r–v, 109r–111r; ÖStA KA AFA 1598-8-2, 1598-8-ad3; ÖStA HHStA Staats Abteilung Türkei I. 1598. aug. 2, foll. 2r–3v; TÓTH 2000: 287; ORTELIUS 1602: 152r.

⁷⁶ Tata 1597. évi ostromáról lásd: TÓTH 2000: 206–208.

ka során fel is állítottam egy üteget tíz ágyúval, egy másik helyre pedig kettőt rakattam és még két nagyobb ágyút, amelyek arra szolgáltak, hogy lerombolják a védműveket. Istennek hála, minden jól sikerült, úgyhogy másnap reggel, hajnal hasadtakor elkezdtük lövetni a várat a tüzérséggel, egészen a nap huszonkettedik órájáig, összesen ötszázhetven ágyúlövést adtunk le ugyanazon az oldalon, amelyet a török is vívott taval. Akkora rést ütöttünk, hogy harminc ember befért, a sváb regiment, az ő feladatuk volt az ostrom. Előreállt az ezredes három kompániával, de visszaverte őket a török négyszer is. Végül aztán, amikor az Úrnak úgy tetszett, az ezredes jól vezette az ostromot, valóban bravúrosan, és megnyerte az ütközetet. Ekkor a török elkezdett visszavonulni a várba, a mieink meg utánuk vetették magukat, s egyszerre lekasaboltak közülük száztizenhetet. A törökök közül sokan a tóba ugrottak, de a várban maradtak sem voltak valami jól, százhuszonnyolcan maradtak. Ezeket a rákövetkező reggel vágták le mind egy szálig. A mieink közül huszonnégy halt meg, és hatvan sebesült meg a kőzapotól és a tűzben.

Candido még egy sematikus, ám Tatát egész pontosan ábrázoló rajzot is készített a tüzérség elhelyezéséről, mégis szabadkozik a hercegnek:

Bocsássá meg Uraságod, ha nem küldök szép rajzot, de Isten a tanúm, hogy egyáltalán nem csináltam ilyet, még Őfelségének sem, mivel nincsen rá időm.

Egy nap pihenőt követően a keresztény sereg augusztus 3-án tovább vonult Gesztes alá. Ennek őrsége a rábízott várat elhagyta, és elmenekült. Az eseményről mind Candido, mind pedig az egykorú, eddig ismert forrásaink ugyanolyan módon számoltak be.⁷⁷

A sereg aznap ott maradt, hogy összeszedje magát, ez volt a hónap második napja. 3-án, vagyis ma elindult a sereg, hogy megvívjon egy várat, amit Gesztesnek neveznek, és két mérföldre fekszik Tatától. Amikor elvonult a sereg, néhány magyar a vár alá ment, és a törökök, látván, hogy ezek magabiztosan járnak-kelnek, elbizonytalanodtak, mi is történt a tataiakkal. Elhagyták a várat és az erdőbe menekültek, sem nem robbantották fel

⁷⁷ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 132, foll. 56r–v, 111r; ÖStA KA AFA 1598-8-2, 1598-8-5; TÓTH 2000: 287; ORTELIUS 1602: 152r–v.

a várat, sem más kárt nem tettek benne, gondolom, a nagy félelem miatt máson járt az eszük, mint a robbantáson.

A talján hadmérnök ezt követően egy mondatban összefoglalja a mantovai herceg számára a hadjárat további céljait.

Holnap reggel elindul a sereg Veszprém alá, azután Palotára és Fehérvárra.

Az első két erősség a Bécs védelme szempontjából stratégiai fontosságú győri végvidékhez tartozott. Visszafoglalásukkal az 1593-at megelőző állapotot lehetett visszaállítani az Észak-Dunántúlon. Schwarzenberg Csókakő megszállását követően augusztus 6-án azt jelentette II. Rudolfnak a táborból, hogy seregét Veszprém, majd Palota ellen fordítja, mivel hírek érkeztek mindkét helyről hozzá, hogy az ottani őrség tagjai feleségüket, gyerekeiket és vagyonukat próbálja menekíteni.⁷⁸ A keresztény sereg augusztus 8-án érkezett meg Palota alá, amelynek őrsége, bár kicsiny volt (állítólag alig volt több negyven főnél), ellenállásra készült. Még néhány lövést is leadtak, hogy így tartsák távol Schwarzenberg katonáit. Schwarzenberg azonban még azon a napon felvonultatta a tüzérségét, és lövetni kezdte az erősséget kilenc löveggel. Erre a védők hamarosan megadták magukat, és a kivonulókat a keresztény lovasság Fehérvárra kísérte.⁷⁹ Ezt követően augusztus 9-én a keresztény had Veszprém ellen indult, amelyet azonban az oda rendelt oszmán katonaság időközben elhagyott.⁸⁰

Érdeemes kitérnünk arra, hogy Schwarzenberg és az Udvari Tanács miért tartotta fontosnak Fehérvár elfoglalását. Az egykori koronázó város Buda védelme szempontjából bírt stratégiai fontossággal. A tizenöt éves háború során az első támadásra a város ellen 1593 őszén (1593. október 31-től november 1-ig) került sor, amikor a Ferdinand von Hardegg győri *Obrist* vezette végvári és vármegyei katonaság az időjárás körülményeket (köd) kihasználva sikertelenül próbálta elfoglalni a Beslia és az Ingovány nevű külvárosokat.⁸¹

A következő akcióra 1598 tavaszáig kellett várni. Három, a *Fuggerzeitung*-ban megjelent májusi híradásban azt olvashatjuk, hogy Schwarzenberg hozzávetőle-

⁷⁸ ÖStA KA AFA 1598-8-5, 1598-8-ad7.

⁷⁹ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 132, foll. 56v–58r, 111v–112r; ÖStA KA AFA 1598-8-ad8.

⁸⁰ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 132, foll. 58r–v, 112r–v; ÖStA KA AFA 1598-8-ad8; HUNGLER 1986: 87.

⁸¹ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 125, foll. 103r–104r, 111v–112r, 117v–118r; TÓTH 2000: 141.

gesen tízezer lovassal és gyalogossal Fehérvárra akart támadni. Katonáival május 12-én korán reggel ért oda, ám az őrség észrevette őket. Heves összecsapás kezdődött, amelyben a császári-királyi csapatok az oszmán katonaságot a hídig visszaüldözték, és majdnem betörték a külvárosba is. A menekültek annyira összetorlódtak, hogy sokan közülük a hídról a vizesárokba estek, és odavesztek. Schwarzenberg azonban ennek ellenére sem vállalkozhatott az ostromra, mivel a meglepetés elmaradt, valamint az ostromhoz nem volt sem megfelelő serege, sem tüzérsége, így a másnapi újabb felderítőszemle után elvonult.⁸²

Fehérvár ostromára azonban nem került sor. Bár Schwarzenberg Veszprém elfoglalását követően a kémjelentések és a foglyok kikérdezése után úgy vélte, hogy a várost is néhány nap múlva be lehetne venni, végül le kellett mondania tervéről. A hadjárat további folytatásához ugyanis hiányzott az élelmiszer, a hadianyag, valamint hiányoztak a tüzérség szállításához szükséges lovak is.⁸³ Mindezeket belátva augusztus 12-én a keresztény sereg Veszprémből Pápa felé vette az útját.⁸⁴

Candido levelében viszont azt írja, hogy „itt az hírlík, hogy a török sereg elvonul Erdély felé.” A talján hadmérnök értesülése nem is számított légből kapottnak. Báthory Zsigmond 1598. április 1-én a Gyulafehérvárra összehívott erdélyi rendeknek bejelentette lemondását a trónról, és országát átadta az Erdélybe küldött biztosoknak (Szuhay István váci püspöknek, Istvánffy Miklósnak, Bartholomäus Pezzennek). A fejedelemség haderejét pedig Bocskai István eskette fel Rudolfra.⁸⁵ Az erdélyi változások komoly aggodalmat okoztak a Portán és a Lengyel Királyságban is. A kora tavaszi isztambuli haditanácskozáson ennek megfelelően élénk vita alakult ki az 1598. évi hadjárat célját illetően. Dzserráh Mehmed pasa másodvezír és a hódoltsági végvárok bégjei Esztergom ostromát szorgalmazták, mivel amíg ez a vár a keresztények kezén van, addig Győrt sem lehet megtartani, és Buda is állandó veszélyben forog. Ezzel szemben a tatár kánt, II. Gázi Girájt képviselő Ahmed aga, a gyulai bég és a temesvári pasa, Szulejmán is egy Erdély elleni hadjárat mellett tört lándzsát. Végül áthidaló megoldás született, Ahmed aga azt javasolta, hogy az oszmán had először Váradot ostromolja meg, míg a tatárok Felső-Magyarországot vegyék támadás alá. Majd teletessék át a katonaságot, és ezt követően vonuljanak Esztergom megvívására.⁸⁶ Ennek megfelelően a Nándorfehérvárott telelő magyarországi végek szerdárja, Szaturdzsi Mehmed

⁸² ÖNB *Fuggerzeitung* Cod. 8971, foll. 276v, 281r, 283r.

⁸³ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 132, fol. 59r–v; ÖStA KA AFA 1598-8-2, 1598-8-5, 1598-8-ad7.

⁸⁴ ÖStA HHStA H Allgemeine Akten Fasc. 132, fol. 60r.

⁸⁵ BARTA 1986: 409–541, 528; BETHLEN 2010: 14.

⁸⁶ IVANICS 1994: 113–114; TÓTH 2000: 292.

a szultáni fermánban azt az utasítást kapta, hogy „ez évben Erdélyországba menj, egyetlen várnak ne kegyelmezz meg, hanem égesd, rombold és dúld fel, és vajdájukat, az átkozott Zsigmondot engedelmességre térítsd.”⁸⁷ III. Mehmed parancsának megfelelően Szaturdzsi Mehmed szeptember 29-én ostrom alá is vette az Erdély védelme szempontjából kulcsfontosságú Váradot, ám november 3-án dolgvégezetlenül kellett elvonulnia az erősség falai alól.⁸⁸

Összefoglalás

Mindezek alapján Candido levelét I. Vincenzo mantovai herceghez igen fontosnak tekinthetjük. Értesülései bizonyíthatóan helytállóak voltak, ami azt jelenti, hogy valóban fontos szerepet töltött be a keresztény seregben, és élvezte Schwarzenberg és később más parancsnokok bizalmát is. Gondoljunk csak a hadjárat további céljaira (Veszprém, Palota és Fehérvár), valamint az Erdély ellen tervezett oszmán támadásra. Leírása a hadműveletben részt vett csapatok összetételéről és létszámáról pontosítja eddigi ismereteinket ugyanúgy, mint a Tata visszafoglalásával foglalkozó rész. A német nyelvű forrásokhoz képest tapasztalható eltérések elhanyagolhatóak.

FORRÁS

Nicolino Candido levele Vincenzo Gonzaga őrgrófhhoz
ASMn AG b. 533/70.
Gesztés, 1598. augusztus 3.

[1r] Si bene li giorni pasati non ò scritto a Vostra Altezza Serenissima, è stato perché né si era di momento, hora Vostra Altezza Serenissima à di sapere como il Signor Baron di Sfor di Burgo il primo di questo mese passò con tutto il campo il Danubio dalla isolla di Comar per andarsene sotto Tatta, si come fu poi che alloggiò quel istesso giorno e la note istessa mi dè la comision che io dovessi aver la cura della espugnatione e quella istessa note piantai una bataria de 10 canoni e in un altro posto ne messi doi e doi sagri qualli servivano per levar le di fare e per idio gratia me riusi tutto in bene, puoi che la matina nel spuntar l'alba comincia a far lavorare l'artiglieria e dorò la bataria sino le 22 hore avendo tirato 570 canonate

⁸⁷ MHH TT: 275.

⁸⁸ TÓTH 2000: 295–297.

in quella istessa fronte che la bateva il turcho hanno passato e fu fatto tanto larga la brechia che ci andavano 30 homini, al pari il regimento di Svevia. Li tochava andare al asalto. Ci andò prima la persona del colonello con tre compagnie e fu ributato dal Turcho quatro volte, ultimamente quando piacque al Signore Idio si mise l'asalto gagliardamente con una veramente bravura da colonello e cossì guadagnò la bataria. Allora il turcho si cominciava a ritirare dal castello e li nostri dietro de loro, taliandone a pezi in quel medesimo ponto 117, e di turchi ne saltò parechi nel lago, ma anche loro forno parechi amazati in castello, si ristorno 128, qualli la matina seguente forno tagliati tutti ha pezi dalli nostri, sono morti 24, feriti da 60 dalle rasate e dal fogo. Il campo si fermò quel giorno per riacconciare la bataria che fu alli 2. Alli 3 che è hogi partì il campo per espugnar un castello qual si domanda Gestes, lontano da Tatta doi lege e cossì manchiendo il campo andorno alquanto ongari a strachoner soto il castello e veduto il turcho che si andava risoluti, dubitorno di quello che fu fatto a quelli di Tatta abandonorno il Castello e si salvarono nelli boschi senza fare né mina né altro danno alla fortezza, ma io dubito che la grande paura li faceva pensare altro che di fare mine. Domattina parte il campo per andare sotto Vesprino, e di poi si va alla volta di Palota e poi ad Alba Regalle. Qui abbiamo nova che il campo del turcho se ne va alla volta di Transilvania. Il nostro campo è come Vostra Altezza Serenissima vederà nella presente poliza. Vostra Altezza Serenissima me abia per eschusato che non lo mando il disegno in buona forma, ma Dio lo sa che non ò fatto né sano neanche per Sua Maestà, poi che non ò tempo. [1v] La Signora Contesa Violante me doveva 120 duchatoni per suo fratello Signor Conte Batista per le page di Borgogna, la qual diceva di volerli pagare molto volontieri, ma adesso mi scrive il Signor Hieronimo Lodrena che la detta Contesa è morta e che à lasato tuto a Vostra Altezza Serenissima. E cossì, si l'è vero, io ne sono molto contento che Vostra Altezza Serenissima abia auto tanti belissimi bene che quanto ha me, di tuto me rimeterò alla buona gratia di Vostra Altezza.

Dal campo cesareo soto Gestes, il dì 3 agosto 1598, in Ongaria.

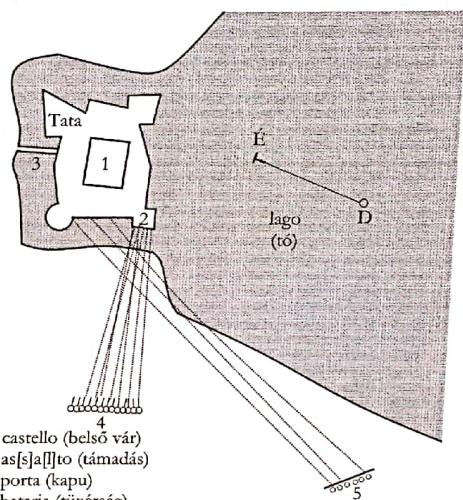
Di Vostra Altezza Serenissima
umilissimo e devotissimo servitore
Nicolino Candido

[a térkép a 2v-n helyezkedik el]

[3v] Poliza del campo

Conte de Salt	4000 fanti
Ros Turm	4000 fanti del paese di Bavera
Gallo	3000 fanti del paese d'Austria
Mer Sperg	4000 fanti del paese di Svevia, qual andò al asalto
Pechen	1500 fantaria del paese di Tirol
del Palfi	1000 haiduchi
Valoni	800
francesi	400
Cavalaria	
Palfi	1500 ongari
Nadasdi	600 ongari
Colenich	1000 d'Austria
valoni Strasoldo	800

Fra 4 giorni arivano 6 mila valoni e doi milia fantaria cavalaria ratza, doi milia fra 10 giorni cavalaria ungara tre milia fra doi giorni gente che si aspeta

- 1 castello (belső vár)
2 as[s]alto (támadás)
3 porta (kapu)
4 bataria (tüzérség)
5 levar le difese (a védművek megbontása)

Nicolino Candido ábrája a tatai vár ostromáról, ASMn AG b.533/70, 2v.

Király Bálint

BAKÓC TAMÁS ESTEI HIPPOLITHOZ ÍRT LEVELEI

Bakóc Tamás tehetség, ambíció és ügyeskedések révén a jobbagysorból kis híján Szent Péter trónusáig jutott. A Modenai Állami Levéltárban őrzött, alább közölt hét latin nyelvű levél, amelyeket Estei Hippolithoz címzett, nemcsak levélírói stílusát illusztrálják jól,¹ hanem politikai módszereit, sőt személyiségének legfontosabb jellemvonásait is. Bakóc egyik zseniális manővere volt Hippolit magyarországi helyzetének kihasználása, tudniillik az Este-családnak tett szívességgel magának két vizontszívességet is előkészített részükről, hogy segítsék őt az esztergomi érseki szék és a bíborosi rang elérésében.

A vizsgált levelek pontosan ábrázolják, hogy Bakóc igyekezett mindent alávetni ambiciózus céljai elérésének, mely jelen esetben a befolyásos Esték közbenjárásának kieszközlése volt a saját bíborosi kinevezése érdekében. Mind a hét levélből érződik annak a helyzetnek az abszurditása, hogy a hosszú karrierje csúcsa felé törő politikus nem győz hálálkodni és a kegyeit keresni a nála majd negyven évvel fiatalabb, tizenéves bíborosnak, aki mögött még mindig az apja áll.

Ezek a rövid levelek rendkívül érdekes információkat rejtenek akár a történelmi összefüggésekről, akár Bakóc taktikázásáról, akár az egyházi előjárók egymás közötti, valamint az előjárók és tisztviselőik közötti viszonyról, s kiváltképpen akkor, ha összevetjük ezeket a missziliseket az azonos témákat más szemszögből láttató, korabeli levelekkel. Például az 1498. szeptember 7-i Bakóc-levél² mellé érdemes odatenni Donato Marinelli d'Arezzo két jelentését 1498 áprilisából és márciusából,³ valamint Tommaso Amadei augusztus 28-ai levelét.⁴

A levelekből elsőként körvonalazódni látszó probléma egy bizonyos számadási kötelezettség volt, amely miatt Amadeit hazarendelték Itáliába. Pontosán nem derül ki, hogy mi volt a probléma, Amadei ugyanis csak annyit ír levelében, hogy

¹ Bakócról mint levélíróról lásd: DRESKA 2008.

² Források, 4. levél.

³ Vestigia 1424, 1430. Szövegkiadás: DOMOKOS-SCHRÖDL-LIBÁRDI 2018: 125–128.

⁴ Vestigia 1351. A Marinellire és Amadeire vonatkozó legfontosabb adatok a szövegközlések lábjegyzeteiben olvashatók. Tommaso Amadei magyarországi leveleinek kiadása: KIRÁLYNÉ BELCSÁK 2015.